

Іліана Білик
(м.Донецьк)

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ З ЛЮДСЬКИМ ОБЛИЧЧЯМ (ПРОЗА В.ПОРТЯКА)

Анотація. Статтю присвячено аналізу новел В.Портяка, які увійшли до циклу “Ісход. Вибрані новели”. Автором порушуються питання особливості інтерпретації письменником таких ключових екзистенційних понять, як становлення свідомості персонажа у зруйнованому всесвіті, роль кризової ситуації у житті людини, пошук особистістю життєвого призначення. У статті також аналізується питання специфіки трансформації письменником екзистенційних проблем у прозі В.Портяка.

Ключові слова: буття, вибір, відповідальність.

Resume. This article is devoted to analysis of short stories written by V.Portyak. The main problems discussed in the article are specifics of description of character in destroyed world, crisis situation in person's life, search of purpose of life. Attention in the article also paid to the question of specific of interpretation main existentialism problems in the prose of V.Portyak.

Key words: existence, choice, responsibility.

Василь Портяк – письменник, автор сценаріїв, перекладач, лауреат літературних премій ім. Павла Усенка та “Благовіст”, член Національної спілки письменників та Асоціації українських письменників. Серед його письменницьких здобутків – книга новел “Крислачі” (видана у Києві 1983 року), низка сценаріїв художніх і документальних фільмів. Його новели увійшли до збірки “Оповідання” та антологій “Десять український прозаїків. Десять українських поетів” (виданій у Києві у 1995 році), “Квіти в темній кімнаті” (також опублікованій у Києві, 1997 року) і “Приватна колекція” (надрукованій у Львові у 2002 році). Однак, В.Портяк відомий як письменник не лише в Україні, але й поза її межами. Прикладом цього може бути той факт, що прозові твори письменника були перекладені англійською, словацькою та угорською мовами й опубліковані відповідно в антологіях “Two Lands, New visions: Stories from Canada and Ukraine” (Торонто, 1998), “Strom Zivota” (1986) та у часописі “2000”. Як перекладач В.Портяк працював переважно над російськомовною прозою. Найвідомішою серед його робіт є книга прозових творів Ф.Іскандера

“Сузір'я Козлотура: Повісті” (1989). Не менш вдалим був і внесок митця у розвиток кінематографії: за сценаріями В.Портяка було знято художні фільми “Меланхолійний вальс”, “Вишневі ночі”, “Нам сурми не грали, коли ми вмирили” (який був написаний у співавторстві з В.Герасим'юком), “Атентант”, “Нескорений”, документальна стрічка “Чия правда, чия кривда” та ряд короткометражних фільмів.

Як вже було зазначено вище, сучасний український дискурс виявляє тяжіння до загального розчарування у традиційних цінностях та етичних категоріях, демонструє прагнення до руйнації усталених форм наративу, класичних уявлень про текст та традиційного персонажа. Одним з основних напрямків новонародженого руху стає “переписування словників”: “Постмодерністське перевертання офіційного канону та “високої” культури спирається звичайно на особливий вид пародіювання і внутрішнього цитування й здійснюється переважно в напрямку масової літератури” [1, 51]. Завдяки всьому зазначеному можемо стверджувати, що сьогоднішня українська література проявляє усі ознаки постмодерного

дискурсу, характерного для останніх десятиліть розвитку західноєвропейських та північноамериканської літератур. Зазначеному мистецькому руху також властива відмова від одновекторних уявлень про світ, небажання трактувати людину як цілісний характер і спроба тлумачити індивіда як спустошене створіння, симптом тієї хвороби, яка зветься світом. Оскільки логоцентризм та культурна гомогенність були відкинута представниками західноєвропейського та американського постмодернізму [10, 20], проблема ідентифікації особистості у поліфонічному світі стає провідною проблемою для цього літературного руху. Усвідомивши загальну зараженість світу, представники постмодернізму заговорили про “духовне вигнання” та про маргінальність сучасного індивіда [2, 243]. Кульмінацією подібних уявлень про світ і людину стало твердження Ж.Дельоза про те, що психічне здоров'я в умовах сьогоdnішнього життя неможливе; натомість свідомість сучасної людини тяжіє або до параної (коли людина не визнає своєї хвороби і тяжіє до колаборації з навколишнім середовищем), або до шизофренії (коли індивід відчуває своє божевілля і прагне звільнитися від утисків хворого світу) [2, 128].

Український постмодернізм у своїх підходах до свідомості людини не був настільки радикальним: “В Україні постмодернізм стає рефлексією та завершенням українського модернізму” [1, 39]. Тому хоча і ставилися питання про постколоніальний тип свідомості сучасної особистості, загальнолюдське сирітство, атеїзм, спустошеність та зневіреність як провідні риси характеру індивіда, загального тяжіння до повної руйнації персонажа не було. Може саме тому і стала можливою поява на теренах сучасної української літератури такого письменника, як В.Портяк, який у своїй прозі стверджував неподоланність людини, її духовну стійкість та психічну незнищенність. Таким чином, важливість дослідження творчості В.Портяка пов'язане не тільки з необхідністю ануляції білих плям у загальному контексті письменницького доробку цього автора, але й з потребою заповнення лакун у сучасному українському дискурсі. Творчість В.Портяка на сьогодні в українській літературі є унікальним явищем. Художня спадщина письменника вражає як своєю майже абсолютною недослідженістю, так і специфікою “розташування” в сучасній українській літературі: на тлі загальної втрати дискурсом ціннісних орієнтирів та етичних категорій проза В.Портяка тяжіє до вічних цінностей та проблем, прагне висвітлити шляхи становлення цілісної особистості у зруйнованому світі.

Метою статті є короткий опис загального екзистенціалізму як літературної системи, а також аналіз творчості В.Портяка з точки зору провідних для зазначеної літературної течії понять: становлення свідомості персонажа у зруйнованому

всесвіті, роль кризової ситуації у житті людини, пошук особистістю життєвого призначення.

Завдання статті – розкрити питання особливості специфіки трансформації письменником екзистенційних проблем.

Екзистенціалізм як цілісний та сформований літературний напрямок постає на теренах Франції одразу після закінчення Другої світової війни і стає способом осмислення повоєнної руйнації етичних цінностей та глибинного хитання сутності людини. Саме з цим пов'язані поява і широке розповсюдження атеїстичного варіанту цього мистецького напрямку, актуалізація понять буття та існування, узагальнення умов становлення особистості тощо. У своїй прозовій спадщині В.Портяк не просто адаптує зазначені вимоги до умов української дійсності II половини XX століття, але творчо переосмислює їх, прилаштовує до мірного світу повсякденного життя.

Однією з характерних особливостей прози письменника є своєрідний характер сприйняття світу як війни, яка не закінчується. При цьому необхідно мати на увазі, що більшість прозових творів письменника оповідають власне про життя за “мирних часів” (події Другої світової війни, а точніше українського повстанського руху, зображені лише у новелах “У неділю рано” та “Гуцульський рік (На берегах старого календаря)”, а головними героями всіх творів є люди, безпосередньо з воєнними подіями не пов'язані. Проте зазначені факти не впливають на статус та самопочуття персонажів. Як відомо, для екзистенціалізму одним з основних факторів становлення особистості є потрапляння її до кризової ситуації, коли індивід відчуває своє протистояння долі [3, 15] і в результаті цього переходить від існування до буття [9, 438]. Екзистенційне становлення персонажів В.Портяка також відбувається через кризову ситуацію. У двох з усіх проаналізованих нами новел така межова ситуація збігається з війною. Для персонажів названих вище творів – “У неділю рано” та “Гуцульський рік (На берегах старого календаря)” – необхідність вибору приходиться разом із збройним конфліктом, при чому особиста участь головних героїв у цьому конфлікті для письменника не є обов'язковою (на відміну від “войовничого” екзистенціалізму

Ж.-П.Сартра, який вимагав від індивіда безпосередньої участі у збройному протистоянні “всесвітньому злу” загарбників). Становлення та самоусвідомлення цих персонажів відбувається безпосередньо у річищі війни, проте без дієвого втручання в її хід. Так, Анна, Євдоха, Дмитрик та Нико за віком уже досить поважні люди, проте тільки на цьому етапі, на порозі фізичної смерті від рук радянських військових, відбувається становлення їх сутності та ствердження життєвої позиції [8, 143]. Інший персонаж, самоусвідомлення якого пов'язане з війною, – дяк закритої новою владою церкви, який залишається без релігійних книг, без роботи, на межі між

життям та смертю (оскільки на нього тиснуть і нова проросійська влада, і ті, хто прагне врятувати свій край від загарбників). Проте навіть за таких умов він не зрікається ні своєї віри (“Читав псалми, котрі вмю напам’ять” [4, 146]), ні свого чесного імені (“...Я ходив перед обличчям Твоїм правдою та цілим серцем і робив я добре в очах твоїх” [4, 147]), ні природного (чи за нових умов вже неприродного?) милосердя (“Минається і світ, і його пожадливість, а хто Божу волю виконує, той повік пробуває” [4, 147]). Трагічний фінал обох новел можна вважати трагічним лише умовно (хоча всі персонажі новели “У неділю рано” гинуть, а головний герой твору “Гуцульський рік (На берегах старого календаря)”) зникає оскільки збереження своєї істинної сутності навіть за умов фізичної смерті залишається перемогою цих персонажів над життям.

У інших новелах – “Мицьо і Вовчур”, “Непрошений”, “Ісход” – становлення особистості головних героїв відбувається за мирних часів, проте воно (це становлення) від того не стає ні легшим, ні менш вартісним. Головний герой новели “Ісход” змушений обирати себе у безкінечних мандрах, оскільки ні родини, ні домівки не має, і залишатися людиною не зважаючи ні на що [5, 170-171]. Головний герой новели “Непрошений” – Дмитро – тільки опинившись через низку неприсмних випадків поза общиною та родиною, може нарешті оцінити те, що втратив [7, 157], при цьому одночасно відчуваючи, що отримав набагато більше [7, 166]. Мицьо (головний герой новели “Мицьо і Вовчур”) є найтрагічнішим персонажем, оскільки здійснити свій вибір він не зміг (його мрія стати найкращим

музикантом не втілилась, адже він на перше місце поставив матеріальний зарібок: “Я приймав замовлення, ще сьогоднішній набуток не відігравши. Я по цілих тижнях спав лише уривками, бо мене замовляли все частіше, бо я... був вигідним музикантом” [6, 138]).

Алегоричний екзистенційний світ В.Портяка є одночасно і світом глибоко релігійним. Навіть за найважчих умов жоден із персонажів усіх названих творів не зрікається своєї віри в Бога. Більше того, безпосереднє відчуття присутності сили, незрівнянно більшої від людської, дає головним героям усіх аналізованих нами творів можливість відчути свою правду незнищеною, дати їм шанс перемогти не тільки несприятливі життєві обставини, але й смерть. Найяскравіше це твердження простежується на прикладі головного героя новели “Гуцульський рік (На берегах старого календаря)”, для якого передчуття майбутніх складних випробувань та навіть можлива загибель не важливі, коли йдеться про вибір смерті або безсмертя власної душі.

В.Портяк у своїй прозовій спадщині активно звертається до всіх запропонованих екзистенціалізмом умов. Його персонажі потрапляють до кризової ситуації, яка змушує їх переглянути власні уявлення про світ, себе та своє життя. Результатом такої кризової ситуації стає або зміцнення особистості, її переконань та уявлень, або повна руйнація індивіда. Хоча художній світ В.Портяка не є рожевим світом щасливих переможців, проте у прозі письменника зберігається відчуття життя як свята, на якому є все – і радісне, і гірке.

Література

1. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн. – К.: Критика, 2005. – 263 с.
2. Западное литературоведение XX века: Энциклопедия. – М.: Intrada, 2004. – 560 с.
3. Камю А. Сочинения в пяти томах. – Х.: Фолио, 1997. – Т.2: Миф о Сизифе. – 527 с.
4. Портяк В. Гуцульський рік (На берегах старого календаря) // Четверо за столом: Антологія чотирьох приятелів. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2004. – С. 144-148.
5. Портяк В. Ісход // Четверо за столом: Антологія чотирьох приятелів. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2004. – С. 167-171.
6. Портяк В. Мицьо і Вовчур // Четверо за столом: Антологія чотирьох приятелів. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2004. – С. 127-138.
7. Портяк В. Непрошений // Четверо за столом: Антологія чотирьох приятелів. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2004. – С. 149-166.
8. Портяк В. У неділю рано // Четверо за столом: Антологія чотирьох приятелів. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2004. – С. 139-143.
9. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // Сартр Ж.-П. Тошнота: Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1995. – С.434-469.